

ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ В СТАДІЇ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИНЦИПІВ (ЗАСАД) КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Однією з важливих ознак правової держави є реальне забезпечення прав людини та громадянина. Прагнення до побудови в Україні демократичної соціально орієнтованої держави, формування дійових структур громадянського суспільства, передбачає створення ефективних механізмів забезпечення та гарантування основних прав і свобод людини та громадянина.

Характерною рисою будь-якої стадії кримінального судочинства України є реалізація в кожній із них її принципів (засад). Це стосується й стадії касаційного провадження кримінальної справи.

У червні 2001 р. у ході “малої” судової реформи було внесено зміни до процесуального законодавства, яким запроваджено нові для українського судочинства інститути перевірки законності та обґрунтованості судових рішень – апеляція та касація. Трирічна практика застосування нових форм перегляду судових рішень показала недосконалість окремих норм законодавства, що їх регулює. Виникло чимало питань, пов’язаних із реалізацією у стадії касаційного провадження таких принципів кримінального судочинства, як: принципу безпосередності та усності, гласності, принципу забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист і презумпції невинуватості та інших.

Проблеми реалізації принципів кримінального судочинства виступали предметом наукових досліджень таких вчених-юристів, як В.Т.Маляренка, М.М.Михеєнка, М.С.Строговича, І.Л.Петрухіна, Т.М.Добровольської, І.В.Тирічева, В.М.Савіцького, А.Л.Рівліна, В.Д.Арсеньєва, А.Я.Груна, Н.Б.Зейдера, В.А.Познанського, А.Л.Ципкіна, Н.Н.Полянського, М.М.Гродзинського.

Проте, незважаючи на регламентацію й ґрунтовне висвітлення вищевказаних принципів кримінального процесу України, залишається ще багато дискусійних питань щодо суті та реалізації окремих із них, що негативно відображається на реалізації та охороні прав і законних інтересів учасників процесу. Слід урахувати й ту обставину, що у працях перелічених науковців не враховані зміни, які були впроваджені у кримінально-процесуальне законодавство України в ході так званої “малої” судової реформи. Актуальність висвітлення питань про дію принципів кримінального судочинства в стадії касаційного провадження зумовлюється й підготовкою нового КПК України.

Ця стаття присвячена дослідженню теоретичних проблем та визначення механізмів реалізації і меж дії принципу безпосередності та усності, гласності, принципу забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист і презумпції невинуватості в цій стадії процесу.

На нашу думку, в касаційному провадженні України діють такі принципи, як: законність, публічність, здійснення правосуддя тільки судом, здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом, колегіальності при розгляді справи, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, національної мови судочинства, забезпечення підсудному (засудженому) права на захист, презумпція невинуватості, безпосередності та безперервності судового розгляду справ, усності, змагальності, свободи оскарження.

Особливості касаційного провадження не дають можливості діяти всім принципам кримінального процесу в повному обсязі, оскільки вони діють у стадії судового розгляду й вирішення кримінальної справи. У зв'язку з цим деякі з них реалізуються тільки у визначених межах.

Не всі науковці визнають дію вказаних принципів у стадії касаційного провадження. На думку А.Л.Рівліна, тільки певна частина принципів реалізується в стадії касаційного провадження. Він вважає, що принципи незалежності суддів та підкорення їх тільки закону і пов'язаний з ним принцип законності, а також принцип об'єктивної істини, принцип усності та безпосередності проявляються в стадії касаційного провадження так само, як і в порядку апеляційного перегляду [1, с.236-238]. Звідси, ми можемо зробити висновок, що всі інші принципи, не названі автором, не знаходять застосування в стадії касаційного провадження.

На нашу думку, діюче кримінально-процесуальне законодавство України, після внесення до нього останніх змін, не дає підстав для такого висновку. Очевидно, немає сумніву, що в стадії касаційного провадження в повній мірі, як і в інших стадіях процесу, діють такі принципи, як принцип законності, здійснення правосуддя тільки судом, здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом, колегіальності, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, національної мови судочинства, об'єктивної істини.

Проте предметом нашого наукового дослідження є лише ті принципи, реалізація яких у стадії касаційного провадження України визнається спірною в науковій літературі.

Принципи безпосередності й усності судочинства діють у стадії касаційного провадження дещо обмежено порівняно із стадією судового розгляду і вирішення кримінальної справи, оскільки в даній стадії не

проводиться судове слідство й тут, як правило, не здійснюється безпосереднє дослідження судом доказів.

Серед науковців із цього питання висловлюються протилежні точки зору. Так, зокрема, В.Е.Чугунов вважає, що касаційна інстанція безпосередньо не досліджує докази, а розглядає справу на підставі письмових матеріалів [2, с.357-358]. Такої ж позиції притримуються вчені-юристи П.Я.Трубніков, В.Д.Арсеньєв [3, с.67-74].

На нашу думку, це твердження є спірним. Воно зумовлене тим, що діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки судових рішень не базується тільки на письмових матеріалах і без участі учасників судового розгляду. Відповідно до ст.391 КПК України у засіданні суду касаційної інстанції, яке проводиться за участю прокурора, можуть брати участь засуджений (виправданий), їх законний представник і захисник, позивач, відповідач або їх представники, потерпілий, його представник. У разі потреби суд має право запросити цих осіб для дачі пояснень. За наявності клопотання засудженого, який утримується під вартою, про виклик його для дачі пояснень при касаційній перевірці судових рішень, воно є обов'язковим для суду касаційної інстанції. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. №8 "Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві" також акцентується увага на те, що виклик засудженого, який тримається під вартою до суду касаційної інстанції при перевірці судових рішень, перелічених у ч.1 ст.383 КПК України, проводиться лише за його особистим письмовим клопотанням і є обов'язковим для суду. Це право має бути роз'яснено засудженому судом, який постановив вирок. Клопотання інших учасників процесу про виклик до суду касаційної інстанції засудженого, який тримається під вартою, вирішується цим судом [4, с.24]. Крім того, в суді касаційної інстанції безпосередньо досліджуються нові матеріали, яких не було у справі, що представлені суду чи витребувані ним; оглядаються речові докази, що долучені до справи; у випадку необхідності доповідачу, а також особам, що викликані в суд для дачі пояснень, можуть бути поставлені запитання і отримані відповіді на них.

Перед судом касаційної інстанції стоїть завдання не тільки перевірити, чи встановив суд першої інстанції об'єктивну істину у справі, але і самому вжити заходів до її встановлення. Вирішити це завдання, з нашої точки зору, є неможливим, не маючи можливості безпосередньо досліджувати докази у чітко визначеній законом процесуальній формі.

Це означає, що в цій стадії процесу також знаходить прояв дія принципів безпосередності та усності кримінального судочинства.

Наступним принципом, який викликає сумніви у реалізації його в стадії касаційного провадження, є *принцип гласності*.

Згідно з ч.1 ст.20 КПК України розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці [5, с.16].

Стосовно питання про реалізацію принципу гласності в стадії касаційного провадження кримінальної справи серед науковців висловлюються різні точки зору.

Так, А.Я.Грун зазначає, що "при розгляді справ у касаційному порядку нерідко присутні представники громадськості, студенти юридичних навчальних закладів, прокурори та судді, які не беруть участь у розгляді даної справи. Результати розгляду справ у необхідних випадках публікуються в пресі й оголошуються по радіо і телебаченню" [6, с.9].

Ряд авторів констатують, що справи в касаційній інстанції фактично розглядаються в закритих судових засіданнях [7, с.280, 456, 238] із чим важко погодитися.

Більшість учених (і ми підтримуємо цю позицію) негативно оцінюють практику розгляду справ у касаційній інстанції в закритому судовому засіданні. Такий підхід у повній мірі відповідає демократичним засадам судочинства, що не повинно містити жодних обмежень у реалізації цього принципу на даній стадії процесу.

Принципи забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист і презумпція невинуватості.

Засуджений, виправданий, їх законні представники та захисники, а також позивач, відповідач, або їх представники, потерпілий, його представник можуть вільно, без будь-яких обмежень приносити скарги на судові рішення, які набрали чи не набрали законної сили та звертатися до прокурора з клопотанням про захист їх прав та законних інтересів. Таким чином, у цій стадії в повній мірі реалізується принцип забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист.

Касаційна інстанція зобов'язана виправляти помилки, якщо вони спричинили обмеження чи порушення прав засудженого (виправданого).

Ми поділяємо висловлену в літературі точку зору, що "право на захист зберігається і тоді, коли про презумпцію невинуватості не може бути й мови. Право на захист має місце і в стадії виконання вироку, і при перегляді вироків, які набрали законної сили, а презумпція невинуватості припиняє свою дію в момент вступу вироку в законну силу" [8, с.138].

На нашу думку, презумпція невинуватості перестас діяти з моменту набрання вироком законної сили. Підтвердженням цього є закріплення

положення в ч.1 ст.62 Конституції України, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і **встановлено обвинувальним вироком суду**. Про це також зазначено і в п.2 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: “Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, **поки винність його не буде доведена згідно із законом**” [9, с.554].

Це означає, що з цього моменту на зміну презумпції невинуватості приходить презумпція істинності вироку. У касаційній інстанції, і в порядку виключного провадження, презумпція істинності вироку, який набрав законної сили, може бути заперечена, але це зовсім не означає, що в цих стадіях процесу при зміні вироку чи його скасуванні продовжує діяти презумпція невинуватості.

Свого часу заперечення дії презумпції невинуватості в касаційному провадженні призвело до висновку професора М.Я.Савицького про заперечення дії в зазначеній стадії принципу забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист. На його думку, з моменту набрання вироком суду законної сили припиняється і право на захист”, оскільки в цей момент припиняє свою дію презумпція невинуватості [10, с.55]. Таких же поглядів притримувались і такі вчені-процесуалісти, як Р.Д.Рахунов, М.А.Чельцов, С.П.Бекешко, які також стверджували, що в стадії касаційного провадження не існує функції захисту [11, с.47, 183, 251].

Крім того, свого часу професор Н.Н.Полянський вважав, що право на захист діє тільки щодо тих засуджених, стосовно яких було внесено касаційне подання на неправильність виправдання чи на м'якість покарання [12, с.14]. З такою позицією погодитися не можна, оскільки автор поширює дію вказаного принципу лише на засудженого, забуваючи при цьому про виправданого, який в повній мірі наділяється правом на захист нарівні із засудженим. Зокрема, він має право оскаржувати підстави та мотиви виправдання; вимагати виключення з вироку формулювань, що ставлять під сумнів його невинуватість [13, с.12-13].

На підставі вищенаведеного, не можна погодитися з точкою зору, згідно з якою в стадії касаційного провадження не діє принцип забезпечення засудженому (виправданому) права на захист. Навпаки, слід ставити питання про подальше розширення та зміцнення даного принципу й гарантій його реалізації в даній стадії процесу. Підтвердженням цього є і висновки, які містяться у Постанові Пленуму Верховного Суду України №8 від 24 жовтня 2003 р. “Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві”, де

спеціально наголошується на тому, що судам апеляційної та касаційної інстанцій необхідно вживати всіх передбачених законом заходів для забезпечення дотримання судами вимог законодавства, яке регулює здійснення обвинуваченим, підсудним, засудженим, виправданим права на захист, систематично узагальнювати судову практику з цього питання, виявляти й усувати недоліки в діяльності судів. З цією метою доцільно було б, на наш погляд, впровадити у кримінальне судочинство перегляд судових рішень у порядку повторної касації, як це передбачено проектом КПК України, що розроблений робочою групою Кабінету Міністрів і який пройшов перше читання у квітні 2003 р. [14]. Повторна касація була б додатковою гарантією права на захист для засудженого (виправданого).

Слід зазначити, що завдання кримінального судочинства можуть бути успішно вирішені при реальному забезпеченні підсудному (засудженому, виправданому) права на захист. Держава, суспільство повинні бути твердо переконані у винності особи, тому їй у всіх стадіях процесу надається можливість оскаржувати й спростовувати обвинувачення, захищатися від нього встановленими законом засобами й способами.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що складна та багатогранна проблема реалізації та меж дії принципів кримінального судочинства в порядку касаційного провадження, потребує подальшого дослідження та теоретичного осмислення. Питання найбільш повного здійснення таких принципів кримінального процесу як принципу безпосередності, усності, гласності, принципу забезпечення обвинуваченому права на захист і презумпції невинуватості, залишаються спірними й недостатньо дослідженими й сьогодні, що вимагає їх подальшого наукового дослідження.

1. Ривлин А.Л. Пересмотр приговоров в СССР. – М., 1958. – С.236-238.
2. Уголовный процесс РСФСР. – Воронеж, 1968. – С.357-358.
3. Арсеньев В.Д. Специфика и пределы доказательств вышестоящим судом // Советское государство и право. – 1966. – №8. – С.67-74.
4. Вісник Верховного Суду України. –2003. – №6. – С.24.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України станом на 1 вересня 2001. – Київ. С.16.
6. Грун А.Я. Пересмотр приговоров в порядке судебного надзора. – М., 1969. – С.9.
7. Строгович М.С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров. – М., 1956. – С. 280; Советский уголовный процесс / Под ред. Д.С.Карева. – М., 1968. – С.456; Ривлин А.Л. Пересмотр приговоров в СССР. – М., 1958. – С.238.
8. Зейдер Н.Б., Познанский В.А., Цыпкин А.Л. О демократизме советского правосудия // Советское государство и право. – 1966. – №5. – С.138.
9. Тертышник В.М. Уголовный процесс. – Харьков, 2000. – С.554.
10. Савицкий М.Я. О системе принципов советского уголовного процесса // Советское государство и право. – 1950. – №1. – С.55.

11. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности. – М., 1961. – С.47; Чельцов М.А. Уголовный процесс. – М., 1948. – С.183; Бекешко С.П. Защита как процессуальная функция в советском уголовном процессе // Вопросы уголовного права и процесса. – Вып.1. – Минск, 1958. – С.251.
12. Полянский П.П. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956. – С.214; Лупинская П.А. высказалась против допущения защитника в порядке надзора в советском уголовном процессе. – Пересмотр приговоров в порядке надзора в советском уголовном процессе / Автореферат кандидатской диссертации. – М., 1950. – С.14.
13. Элькин П.С. Право обвиняемого на защиту в советском уголовном процессе // Вопросы защиты по уголовным делам. – Ленинград, 1967. – С.12-13.
14. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, який підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів під керівництвом В.Т.Маяренка, станом на квітень 2003 р. (проект пройшов перше читання) // <http://www.rada.kiev.ua>.

Kulechak I.S.

ABOUT REALIZATION OF SOME PRINCIPLES OF UKRAINIAN CRIMINAL PROCESS DURING CASSATION

The given article is devoted to the theoretical problems and mechanisms of realization as well as the area of action of some principles and particularly: ingenuousness, oral way, openness, right for defense and presumption of innocence during cassation process.

В.Д.Юрчишин

ЗНАЧЕННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЙОГО МІСЦЕ У СИСТЕМІ СУДОВИХ ДОКАЗІВ

Отриманню більш глибоких знань стосовно судових доказів та висновку експерта, розкриттю їх змісту в значній мірі сприяє їх класифікація. Класифікація судових доказів – логічна операція поділу їх на види та окремих видів на підвиди [2, с.157]. Будь-яка класифікація полягає в розподілі об'єктів, які містяться в даному понятті, на окремі групи за даними ознаками і тим самим є одним із методів більш глибокого пізнання досліджуваних речей [3, с.11-12].

До кінця 1950-х рр. у теорії радянського кримінального процесу загальноприйнятим був поділ доказів на: прямі й непрямі, обвинувальні та виправдувальні, первісні й похідні [4, с.158]. Однак у зв'язку з прийняттям Основ кримінального судочинства на початку 1960-х рр. дана класифікація була доповнена ще одним поділом доказів на особисті та речові [5, с.43].

Виходячи з розуміння доказів як єдності їх змісту та форми, в юридичній літературі переважає точка зору, згідно з якою найбільш складною, теоретичною й практично важливою є класифікація доказів на: особисті та